

A. GERGELY ANDRÁS

Értelmezési terek, történeti metszetek

Társadalomtudomány, tudománytörténet, vagy éppenséggel a lét otthonos és idegen mutatkozásai adnak alkalmat az alábbi könyvek szemléjére. Nem éppen kritikájára, csupán érintőleges ismertetésére, afféle „szimatmintára”, melyet jó esetben úgyszólván az aprólékos megolvasás, elmerengés, latolgatás, összevetés követ, meg analógiák keresése, értelmezési metszetek megformálása, egyénítése is. Könyvszemle tehát, inkább ajánló, semmint érdemi mélységben analízáló a megközelítés, de ez sem lehet oka annak, hogy ne súlyán mérjük, benne rejlő kincsei révén találjuk értékeit. Metszetek, narratívák, terek beszédmódja, közlések és üzenetek lajstroma, eltérő súlypontok, melyeknek közös nevezője az üzenetek harmóniája, az interaktív befogadás... Idő és tér, leírás és valóság, elbeszélés és megértés a keret, s a tudnivalók zsarnoksága a tartalom. Tudomásul venni, belátni, eszmélni..., ez talán még esélyünk a létben és mentális örökségben. Ameddig.

Vissza az időt, mielőtt a pusztulás

A múltó idő, sőt gyorsuló idő és az egyes korok lassú tempója közötti distinkciókat, továbbá mellékhatásként a „lassú idő” eltűnési folyamatát teszi átélhető közelségűvé kötetnyi elemzésében Thomas Hylland Eriksen *A pillanat zsarnoksága* című munkájában. Gyors és lassú idő az információs társadalomban – ez az alcíme az Oslói Egyetem szociálintropológia-professzorától megjelent kötetnek,¹ melyben a technológiai idő menedzser-kalkulátoroktól és hálózati naptártól jövő fegyelmű figyelmeztetése még nem hatja át talán minden kultúra egészét. De ahol már nem jut idő a beszélgetésre, a gondolkodásra, olvasásra, természetélvezetre vagy az időkímélő technológiák használatának (időbecsülő értékrenddel) korlátozására, ott már a fejlődés visszafejlődési paraméterei válnak szerinte meghatározóvá. A „pillanat diktatúrája”, utóbb azután zsarnoksága alá eső emberi létfeltételek átgondolt és (szinte kézzel) leírt jegyzetei az Eriksen kötet-író gesztusában is benne vannak, de azonnal (s antropológus módjára folytonos önkontroll alatt egyúttal kritikailag is értéknormává avatja) a zaklatott információáramlás korszakában minden intenzitás-szünetet kiiktató hatékonysági relációba vezeti át: ha a pillanat fogságában egy túlnépesedett, túlhajszolt, hisztérikus és szédítő önnön tempójától velejéig megbetegedett társadalmi élményünkre vetünk egy futó pillantást, érzékelhetjük, hogy mindenfajta „előtt” és

¹ Thomas Hylland Eriksen: *A pillanat zsarnoksága*. L'Harmattan, Budapest, 2009., 237 oldal.

„után”, „itt” és „ott” úgy szűnik meg, hogy azzal maga az „itt és most” kerül veszélybe. „Szédítők ennek az extrém üzőttségnek a következményei, a pillanat zsarnoksága veszélyezteti mind a múltat, mind pedig a jövőt. A számítógépek, az internet, a tévés műholdak, a több csatornás tévék, szöveges üzenetek, e-mailek, az elektromos vásárlás korszakáról beszélünk. Amikor az ember a feladó oldaláról nézi a dolgot, a másik oldal figyelméből jut a legkevesebb. Amikor a címzett oldalát vesszük, akkor a legszűkebb forrás a lassú, összefüggő idő. Íme, előbukkant a konfliktus!” (13. old.)

Nem pusztán a számítógépekről, s nemcsak az információs társadalomról szól Eriksen könyve, hanem a kultúra változási ütemének megnövekedett fordulatszámával együtt járó elviselhetetlenségekről, a „cellulózalapú termék” könyv lineáris hasznavehetőségéről, olvasási tempóról és kivárásról, építkező értelemkeresésről és talányos megoldásképletekről, exponenciális görbe helyetti időértékelésről – arról, hogy a növekedés tempója közben az időtényező nullához közelítő lendületével legfőképpen az időt veszítjük el, a túlradás terhe és az egekig túlpakolt felhalmozási keretek ránk dőlnek. A kötetvégi optimizmus nem kincstári, s nem a korbteg elmélenc kényszeres kreálmánya, hanem a politikai megfontolásoktól tartózkodni decens újfajta szabályrendszer, új kód óhaja, amely a kultúra irányítását visszaveszi az emberalkotta gépektől, hogy átállítsa mindezt (önmagát is!) az idő kerekével való ésszerűbb tekerődésre, a „megfelelő típusú időt” visszahozni kívánó alapmagatartásra. „Keríteni néhány lassú órát, hogy akár ezt a könyvet elolvassuk. Másképp nem megy” (18. old.). Tényleg nem, s nemcsak a kötet magvas és feszélyező mondandója miatt, hanem mert a lassú órák a lét velejárói, komponensei, s fölszámolásukkal részint magát a létet is elemésztjük.

Persze a könyv, az óra és a pénz ideje nemcsak időfüggő. Maga az időképzet, az idő „valamire” valóságának, önértékén túli „hasznosításának” mikéntje is szocializáció, mintázatok, fogyasztási és kreatív ciklusok, kapcsolatközi kölcsönhatások függvénye. Ahogyan a kor, vagyis a fiatalság dinamikája és az öregkor vegetációja, tavasz és ősz, tél és nyár egymást váltó átmenetei, ugyanúgy az információ (mint vitális alapszükségletté és függéstartománnyá válás) eszköztára is társadalmi tempók következménye vagy eredménye. S hogy pusztá (elviselendő, megszenvedett, kínos vagy pusztító) következmény-e, avagy a fölhalmozódó többletek (tudások, érzetek, emlékek, értékek, reflexiók, élmények, rutinok, stb.) pusztán eredményei-e a sodrásnak, legtöbbször a fölérendelt értékrend, normák, elvárások magunk-kreálta univerzumához tartozást hitelesíti. Akkor is, ha a bevált egyúttal rutinszerű, ha az alkalmazkodás csak eszköz, nem pedig végcél. Akkor is, ha a védtelenség éppoly kiszolgáltatottá tesz, mint a vihar az őseinket, a medve a hegyi pásztort vagy az „ILOVEYOU” vírusprogram a gyakorlott lúzert, aki a „Tőlem Neked” gesztusára éhes világnépesség egyedeként (no meg a kalandra éhes cégek és magánemberek 60-80%-át kitevő „jóljárni akarókat”) néhány óra alatt kegyesen megfosztotta fájljaitól, címjegyzékétől, miközben ebből tovatervedt az összes többi címre. Nem idő ez, néhány óra csupán, maximum két és fél nap, míg egész Amerika és Európa becumizta a kínálatot, mely tarolva hatott, mint egy futótűz-pestis, melynek egykoron pontosan három évre volt szüksége arra, hogy Szicíliától Rigáig elterjedjen. Az idő tehát

nemcsak térbeli terjedés, perszonális reflexió, gyorsaság és sürgetettség kérdése, hanem kiváráse, beérésé, „valósídejű” léten túli kiterjedése is. Az instant gyorsaság ára lehet kisebb és nagyobb is, de a „kivonatos” lét egy zenei mű esetében katasztrófa, egy ebéd esetében sem kegyelmi állapot, a mentális bizonytalanság szempontjából viszont korszakos betegség, korunk lépfeneje és pestise. Másképp szólva és Milan Kunderát idézve: „a gyorsaság foka egyenesen arányos a felejtés intenzitásával” (Lassúság. Európa Kiadó, 2005). A „ríl-tájm” mint élmény ezzel úgy áll szemben, mint Eriksen az olvasójával, aki nem akarná rászanni az időt, hogy kiderülhessen, hogyan látják azt a gondolkodók és latolgotók, akiknek épp a (be)látás révén több jutott belőle, mint Praktikus Lajoskának, aki csupán pusztítója lehet...

A hipermodernizmus időtörténeti metszetei komolyabb figyelmeztetést teljesítenek be önmaguk is: a múlt „eltörlésének”, fontossága és meghatározó volta pillanatra hangolt időszerűség-függvénykénti kezelése mindazon társadalmakat áthatja, ahol ezekre fogékonyság, emelkedési gög, kivagyisági hajlandóság volt. Szemben olyan világokkal, amelyeket ez nemcsak nem hat át, de félik is, kerülnek is – emiatt persze kiszolgáltatottabbak is. Eriksen „jóslata” nem a mcluhani Gutenberg-galaxis-vég, hanem a tempóvesztéssel járó mellékkörülmények elszabaduló uralma, a koron – így a múlton, öregségen, avíttágon, idejétmúltságokon, anciennitásokon – erővel úrrá lenni próbáló öngyilkos kísérlet. Ellenszere pedig sajnos nem más, mint a másik tempójú lét, a másságosságok érvényessége előtti megadó tiszteletadás, a kevésre „rászánt” több idő, a pillanat értelmének és kiterjesztésének újraértelmezése. Lassú megfontolással kezdve, rászánt idővel folytatva, belátó sokoldalúsággal megőrizve. Respekt a múltó időnek, kornak, időzsarnokság-ellenességnek. Másképpen nem fog menni. Tényleg nem, de ez ne utólag derüljön ki...! Eriksen ettől óv, s megéri az időt, hogy útmutatásaiban a magunk időfüggéseiről is választ vagy kérdést keressünk.

Válságban és elmozdulásban – valóságírás vagy történeti esély

Ha nem is modernitás-földrajzi vagy szabadidő-szociológiai, de annál is jelentősebb megismeréstörténeti metszetben hoz „új kurzust” Gérard Noirel könyve,² melyben a Marc Bloch ajánlotta szemléletváltozást vagy fordulatot a történész és a történetmondó feladattudatának újraértékelésére szánt áttekintésként adja meg. A történészek körében az elmúlt másfél-két évtizedben kibontakozó műhelyviták a szakmai felelősség, a történeti hűség és az emberek érdeklődését jobban szolgáló tudományművelés paradigmájában kezdték újfogalmazni. E tekintetben a Noirel megfogalmazta válság a historiográfia forráskritikai, jelentéstulajdonítási, szimbólumfejtési, pragmatikusan távolságtartó vagy bevonódóan életközeli feladatait jeleníti meg, a külvilágtól elkülönült, a külső befolyást engedő, vagy a hitvallásosan gyakorlati tudást preferáló magatartás értelmében. Ezt a pozitívista adatkezelést vagy pozitív filozófiát egyre többen alapeszközként kezelik történeti munkáik hátterében,

² Gérard Noirel: A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemről, tudományá válásától napjainkig. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001., 384 oldal.

de maga a történész társadalom is megosztott a téren, hogy milyen feladattudat, milyen hatókör, s mennyi érvényesség jellemezheti az ideológiamentes kortárs történetírást. Ha a történész a szaktudás és a hatalmi alárendeltség hegyfokai között kell utazzon, ha a szaktudomány metanyelve, a retorikai fordulatok és emlékezetpolitikák külső kényszerei beleszólnak a közölt tartalmak érvényességébe, akkor a „szolgálólány-szerep” épp oly eséllyel hódíthat, mint a nonkonformista megoldások, az interdiszciplináris tájékozódás, az interpretatív önállóság, a hamis pragmatizmus elutasítása.

Noirel a történész-mesterség kritikai szemléletével, a szakmai ítélkezés és az univerzális jelentéstér kontrasztjával részletekbe menő mustráját adja annak, hogyan lehet és kell – a politikumtól függve vagy ellenében is – professzionális megoldásokat formálni az újragondolás, az átértelmezés, a szuverén és elvitathatatlan kinyilatkoztatások nyelvi fordulatokat, retorikai cseleket, kritikai elméleteket és cselekvés-filozófiákat is magába foglaló korszakaiban, ezen belül is hogyan lehet szolidáris, igazságos és előfeltevéseken alapuló tudást is felülbírálni merész a tudásközösségek összhangját kereső szakember. A kiadói tér, a címlapok és ismertetőik világa, a tudás „védjegyének” megtervezése, a védhető kompromisszumok kimódolása ma már, a társadalomtörténet egyirányú rajzolatát elvitató, a sokirányú tájékozódást és multidiszciplináris elkötelezettséget igénylő feladatvállalást sürgető időszakában nem kevesebb, mint a mentális életvilágokba, a tudástökébe beavatkozó, befektető vagy hasznot elősegítő szemléletmód előnyben részesítését kívánja.

A szerző személyiségének lenyomataiban megjelenő hitelesség, az „írás győzelme” révén visszatérő aktualitás, a fordulatok és a meggyőző erő mentén vázolja Noirel a mindennapi lét történetének tudásformákban rögzülő változatait, s mintegy „cselekvésemélet” kimunkálására szólítja fel az elméleti megismerést és méltányos nézőpontválasztást szorgalmazó történészeket. Műve azonban nem csupán az értelmező közösségek tolvajnyelvének, céhes problémák „szellőztetésének” kulcskönyve, hanem része vagy meghatározó alapköve is a „történelem védelmében” fogant narratív historiográfiának. Másképp szólva, a Bloch nyomán követhetővé és remélhetővé vált szemléletirány, a születő munkák tudományközi karakterének, alkotói attitűdök mintázatainak és olvasói stratégiák racionális eredményeinek is esélye nyílik részesének, alkotó válaszadójának lenni mindazon történeti bölcselmeknek, melyek hajlamosak a szerzői hitelt és a mérlegelések esélyeit az elmozdulások. Noirel a „kétségek korától” kezdve, a „paradigmák” válságán, pragmatikus értelmezéseken, szakmai ítélkezéseken és nonkonformizmusokon át a történettudomány(ok) új szabadgondolkodói státuszáig végigköveti a viták históriáját, mintegy rákényszerítve olvasóját is, hogy a valóság-leképezések metódusait kortárs kritikusként gondolja tovább. E „vándorlás” a naturalizmustól a pozitívizmuson át a hermeneutikai és szimbólumelemző világ felé, avagy a jelen perspektívát a múlt tükrében láttatni merész, és a múltat a jelen értelmezési dimenziói között leíró módon vázolni képes narratívák felé tereli, mintegy visszaköszön a tér- és tájfogalmak, hosszú időtartamú folyamatok, interpretációs stratégiák és megmutatkozások területén is. A „beavatottság” és érdekelttség megvallása, a válságos pillanatokban-korszakokban is önmagához képest elmozdulni képes felfogás-univerzum változása ténylegesen arra ad esélyt, hogy a

„valóságot” írni (és mintegy „átírni”) kész felfogásmód legyen a jövőképzetek, jövőépítkezések alapja. Noirel a vita-história követésével maga is vitaképessé, vitathatóvá, de mindenképp megfontolandóvá válik művében, mely az értelmezési terekben és a történeti metszetek között adja fel a kritikai kritika leckéjét. Utóbbi így már a mi kötelezettségünk marad.

Beavatottság, „Szent Igaz” és történeti sajtódiskurzus

Jövőképek és jelen-diskurzusok közötti egyensúly, a példakeresés és szakrális beavatottság modernizációs folyamata segítette elemzés tárgyává lenni Glässer Norbert munkáját, a *Találkozás a Szent Igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádik-képe 1891–1944*,³ mely az MTA-SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport legújabb köteteként bemutatja az orthodox zsidóság szervezeti sajtódiskurzusait, arra keresve a választ, hogyan kínál fel közösségi stratégiákat a modernitás és a szekularizáció jelenségeinek kezelésére a modern fórumnak tekinthető sajtó a vidéki hagyományos életvitelt folytató zsidóság számára, illetve hogyan mentik át a közösségi vallási élet premodern mintáit a megváltozott életvilág keretei közé. A vallási autoritás és intézményi legitimitás stratégiáit sajtóanyagból visszakereső kutatói vállalkás a szakrális néprajzi kutatás háttérével doktori értekezéssé magasztosul, s ennek megfelelő komplexitású is. Ehelyütt most elsősorban a történeti tér, a mentális horizont és a szakrális instrumentális az, amit kiemelni igyekszem, lévén ismertetőm nem annyira a zsidóság Jakov Katz nyomán elbeszélte akadémiai zsidó társadalomtörténet-írást és modern verzióit követné nyomon, mint inkább azt a kulturális antropológiai aspektust, melyet a Szerző előszeretettel hangsúlyoz a „sokféle modernitás” elmélete, a Wolfgang Kaschuba javasolta „válaszreakció”-teória és a Shmuel Eisenstadt révén „kulturaként” elfogadott modernitás-felfogás téziseire építve. Nem lesz mód itt e pazarul kimunkált mű részleteit megvilágítani, így leginkább arra merészkedem, hogy a tradíció és tradicionális révén a modernitás-elméletekhez kapcsolt kérdésfeltevések némelyikét kiemeljem ebből a részben térségi (kelet-európai, Kárpát-medencei) horizontú, részint pedig budapesti fókuszú műből. Azok az egykori (s részben mai) közösségi terek, melyekben a Szerző terepkutatását és a szakrális örökség 20. századi történeti dimenzióinak átsugárzó hatásait vizsgálja, a hagyománykövetés kérdésében már nem mindenütt kellő rangban tartott közösségi örökségek, de az ilyen típusú elemzői kérdésfeltevések mentén éppen átkerülnek a mindenkori jelenkorba, s ezzel mintegy örökségesítés helyszínei lesznek (részben a sajtó által is, de nem kizárólag ennek révén).

Glässer már szerzői célkitűzései között is hangsúlyozza, hogy a magyar politikatörténeti narratívák között nem könnyen elhelyezhető mentalitáshagyomány is sajátosan egysíkúan kezelte-kezeli a chászidizmus és az orthodoxia rész kérdéseit, mert

³ Glässer Norbert: *Találkozás a Szent Igazzal... 1891–1944*. MTA-SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport, a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 8. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014., 374 oldal. A mű elérhető az alábbi linken: http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/4180/1/Szent_Igaz_online.pdf

a visszatekintő pillantások sem képesek a lokális közösségek, vallási autonómia és hívőtábori perspektíva relatíve teljes átfogására. A vallási autoritás körüli fogalomkeresés, továbbá a zarándoklatok értelmezése révén a felekezeti sajtóban is leginkább a hangadó elit narratíváinak újraolvashatóságát mutatja föl, a tradicionalitásra törekvésnek ugyanakkor régi és új intencióira is figyelmet fordít. Gesellschaft és Gemeinschaft közti határvonalon mutat rá a korábbi életvilágok modernizálódás közbeni kezelésére, mint korántsem „egyolvasatú” jelenségre, főképp azért, hogy mindezt a szokások, hatások, korszakos és hagyománykövető dimenziói közé vonja be. A fővárosi, modernizálódó életvilág szűk, véleményformáló körére kiterjesztett érdeklődés, „az Orthodox Irodához közeli középosztálybeli értelmező közösségre (interszubsztantívára)” koncentrált kutatás a hírlapírói elit kimutatásával, történeti távlatok pontosításával veszi körül témakörét, de nem ölelheti át teljes mértékben a vallási szocializációjuk során elsajátított ismereteket, a „való életvilág kereteit” és minden belenevelődés révén evidenciává váló hatás föltárását, vagy mai társadalmi-kulturális térben megjelenő csoportstratégia értelmezéseit – ehelyett inkább volt vállalt szerzői cél „az árnyalt történeti rekonstrukció, a valóságot leginkább megközelítő értelmezés keresése” (15. old.). Vagyis az interdiszciplináris modernizáció-elméletek alapján a változás és innováció metaforája révén átlátható perspektívák új területének megnyitását, a korábbi társadalomelméleti hagyomány kritikáját is figyelembe vevő „alternatív modernitást” is bázisként kezeli az áttekintés szempontjai között (20-20. old.). Ebben Jakov Katz nyomán, de Hermann Bausinger, Ferdinand Tönnies közösségi határpítési gyakorlataira is építve, a tömegkultúra Kapitány-házaspár által kínált „beillesztési” teóriájára szintúgy támaszkodva, és Gerő András szimbolikus politika/reálpolitika nézőpontját is beszámítva a rendi, vallási és testületi törésvonalak jelentőségében megfogalmazható „civil vallás” súlyára egyaránt figyelemmel van, mikor a hagyomány szimbolikus konstrukciójában (Eriksen, Hobsbawm és Honko, Assmann, Chadwick és Shils ismert munkáiból idézett) gondolatmenetekkel maga is azt illusztrálja, miképpen épül a szent szövegek interpretációjára és a hívőcsoportok önértelmezési gyakorlatára mindaz, ami a tradíció/modernizáció/szekularizáció területén érvényesül a közösségi törekvésekben. A folyamatként felfogott modernitás-képben így főképp az urbanizálódott közösségekre kerül a hangsúly, a kulturális közrehatások, fogyasztási gyakorlat és vallási kollektívákat inspiráló változások adják a komplex megközelítés keretét, üzeneteinek olvashatóságát. Minthogy a zsidó felekezeti sajtó tematikája roppant tág körű, de helyenként efemer és túl lokális jelentésű is, nem csupán magukat a sajtótermékeket elemzi, hanem a fővárosi magyar nyelvű orthodox hírlapírás szervezet-közeli együttesét, a pozsonyi és a német hatást, a rétegzett olvasói kör számára megjelenített összhatást is, ide értve, hogy a tudományos elméletek mellett részint az individuális vonzások és közösségi hatások együttesét kell belátnia, valamint azt is, miként lesz az individuumok sokasága közösséggé, értelmező és befogadó, válaszadó és kérdező szereplővé is. Nem hagyhatja ki a családi életek, a mindenkori államhatalom és a jogalkotás, a csoportérdekek megjelenése és a közösségi élet releváns volta, a neológia kultúrmissziós szerepe vagy a zsidóság társadalmi képviselői szerepét ellátó egyéb intézményes hatások összessége sem. Sem a német

tradicionális-elemek, sem a magyarországi (kongresszusi) neológia, sem a cionizmus hatásai nem függetlenek az állam iránti lojalitás, a legalitás és legitimitás kérdéseitől, szerepektől és kölcsönhatásoktól, a hálózatos önszerveződéstől és uralkodó nemzeteszmétől, ezek jelentéstartalmaitól, amiket Glässer alapos kutatási előzmény-feltárással jelenít meg (50-72. old.), a hitbuzgalmi reneszánsz és a rebbék sajtóprezentációi pedig a kötet meghatározó felét teszik ki, hogy azután még a zarándoklatok és a közösségformáló egyéb események-jelentések világa töltse ki a tradicionális teljesebb háttérelmezésének maradék fejezeteit. Szégyenszemre, nem lehet itt aprólékosabb szemlét nyújtani a roppant alapos és lenyűgözően komplex műnek, de a recenzens is szükségképpen kell abban bízson, hogy maga a kortárs olvasó, hívó, elemző vagy értékelő önmaga is értékelő kérdéseket, befogadói válaszokat adhat hozzá a történetmesélés polgári kultúrában megjelenített variánsaihoz.

Nyomkereső történetmesélés, polgári tárgyvilág

Az idők sodra és értelmezési tartományai miképpen rónak felelősséget is a jelenben élőkre... – ez olyan történeti és társadalmi témakör, melynek elemzésében, értelmezésében a néprajztudomány, a kisebbségek kutatása, a kulturális antropológia vagy a szociokulturális dimenziókat elemző további tudásterületek is érintettek. Sokféle megközelítésmód, számos metodológia és interpretációs felület adódik, s a kortárs társadalomtudomány belső és társtudományi készletét is érzékel arra, hogy mindegyre megújuló értelmezésmódokkal gazdagítsa a primer köztörténeti belátásokat. E tudásterületi innovációk egyike a szimbolikus, kultúraközi kölcsönhatásokban megmerítkező antropológiai vizsgálati módszer, s mintegy közeli rokonaként a huszadik század első harmadától egyre erőteljesebb hatással jelen lévő mikrotörténetírási szemléletmód a másik, mely egyazon irányban hat. Narratívák, emlékezetkutatások, hagyatéki leltárelmezések, életmód-viszonyok aprólékos rajzolatai sorjáznak a történeti és helytörténeti módszertanokban, publikációkban és kutatásokban is, gazdagítva a meglévő kutatási tradíciókat új értelmezési, vizsgálati, ráközelítési, elemzési és narratív perspektívákkal.

Mіндеzen újítási, gazdagodási folyamat vagy maga a gyarapodó eszköztár egyik lehetősége a Benda Gyula révén, s korábban Bácskai Vera társadalomtörténeti hatásával is megalapozódó új néprajzos nemzedék törekvése, hogy adott térségek, etnokulturális miliók, szociokulturális integrációk vagy kölcsönhatások együttesével forduljanak a társadalmi örökség olyan kulturális tartományai, „lenyomatai” felé, melyek tárgyi mivoltukban és mentális szféráikban eddig nem kínálkoztak alaposabb összhangok belátása vagy keresése. Az alább (elégé elnagyoltan, szinte csak jelzésszerűen) ismertető könyv legharsányabb hozadéka pedig éppen ez az összhang, s a kölcsönhatások lajstromjának felmérése, a belső perspektívák megnevezése és értelmezési dimenzióik kitérítése az etnológia rokon területei felé.

Egy kétszázötven éves tárgykultúra-lajstrom, egy tűnő vagy (a gyorsuló idők révén) eltüntetni segített kor öröksége, hagyatéki leltárak vallatása, a lakáskultúra, életvilág és

térhasználat visszatekintő szemlézése lényegében az a kötet, melyet a társadalomtörténetírás egyik új ága ihletett.⁴ A kontraszt már a címloldal vagy tartalomjegyzék szintjén is izgalmas. Még humán érdeklődésű (vagy akár társadalomfogékony) embernek is idegen, száraz, unalmasan avíttas tematika egy hagyatéki leltár, hát még ebből egy levéltári gyűjteményre való, sokszáz oldal szöveg egy sok ezer/tízezer oldalnyi forrás alapján. Pedig a mintegy tizenöt esztendeje indult kutatás, melyben Granasztói Péter Kiskunhalasra fókuszált érdeklődése kiteljesedett, az eredetileg ugyanilyen című, erős tanulmány-léptékű összefoglalóból (1998) immáron nemcsak egy mezővárosi évszázad nagymonografikus feldolgozásává érett, hanem a társadalomtörténetek hazai „Benda-iskolájának” vagy „Bácskai-istállójának” tekintett műhelytevékenységből a francia kultúratörténetész hagyomány egy markáns követőjének leleményes mentalitáshistóriai eredményévé is vált. Granasztói nem a felgyorsult idő szemléjét adja, hanem a létmódok, mentalitások, életstílusok, lakberendezés és tárgykultúra olyan komplex körképét, amely a „bourgade”-típusú, Franciaországban is kézenfekvő történeti jelenségként ismerős mezőváros frankofón analógiákkal párhuzamos feltárásában az Atelier bölcsészdoktori iskola eredményei közé sorolható lenne. Lenne, mondom, ha nem lehetne éppen úgy tárgyi néprajzi, mentalitáskutatási, historiográfiai, muzeológiai, szellemi néprajzi is, vagyis ha csakis egyetlen aspektusát emelném ki. Ennél azonban a kötet jóval szárnyalóbb, mint monográfia is rendkívül nagybecsű, s helytörténeti rangja mellett a hazai társtudományi területek is sokféle intuíciót köszönhetnek neki.

Az ELTE egyik (immár generációs históriájú) történetész-intézményének szellemiségében és a párizsi társadalomtudományi akadémia /EHESS/ több mint félszázados konvenciói szerinti kortárs historiográfiában kiemelt, fölbecsült jelentősége van/lett a mindennapi élet lenyomatainak, jeleinek, tárgyainak, atmoszféráinak, továbbá az ezekkel kézenfekvő kapcsolatban álló társadalmi hálózatoknak. Iparosok, szolgáltatók, befektetők, rangtartó gazdák, városiakóvá nemesedett parasztpolgárok, redemptus és irredemptus családok életmódja hordozza azokat a helyi és (a fogyasztás, felhalmozás, csere, örökítés, tulajdonépítés terén nyomon követhető) inventáriumokba tagolt társadalmi kapcsolatrendeket, melyekben a polgárosodás mintakövetési tipológiája, a társas lét hierarchiáját meghatározó hatások és csoportozatok viszonyrendszere, az egész anyagi- és mentalitáskultúra formát ölthetett. A kötet nagyjából egyharmada (a glosszáriumot, jegyzeteket, bibliográfiát és képes illusztrációt leszámítva) hagyatéki inventáriumok listája – ezek olvasatai is mutatják, mely forrás, mily elemzőkészség és interpretációs logika építi a könyvnyi ismeretanyagot, melynek bizonyosságai a helyi gazdasági érdekközösségek, a társadalmi rangok és presztízstőkék, a református és katolikus számarányok, sőt társadalmi létszámban is jellegadó arányváltozások mentén egy reformkori magyar mezőváros elitjének, meghatározó szereplőinek, törzsökös és polgárosodó népének komplex reláció-rendszerét írják körül. A kötet tónusát nemcsak a magyar paraszttársadalom (Erdei Ferenc, Márkus István, Szabó István, Tóth Zoltán, Szilágyi

⁴ Granasztói Péter: Az eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyi világ tükrében /Kiskunhalas 1760–1850/. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2010., Tabula könyvek 10., 392 oldal.

Miklós, Szentí Tibor, Tálasi István, Novák László, K.Csilléry Klára, Gráfik Imre, Vörös Károly) értelmező ismertetése, a halasi lokális kultúra természetrajzának (Bánkiné Molnár Erzsébet, Györffy István, Papp László, Nagy Szeder István, Nagy-Czirok László, Thúry József, Janó Ákos, Gyárfás István) és korábbi elemzőinek (Szakál Aurél, Ö.Kovács József, Melegh Attila, Bagi Gábor) feldolgozásából ismeretes tényanyag világlik elő, hanem a paraszti polgárosodás teljesebb folyamatának, a redempciónak, a territoriális önállóság változásainak és a paraszti létformák polgári enteriőrökbe, viseletbe, öltözködésbe, divatba, tárgyalkotó kultúrákba ívelő komplex vizsgálata is. Granasztói opuszában a paraszti kultúra változó, de még maradék volta, a termelői és piachasznló kultúrák találkozása a gesztusrendszerekkel, tárgyi szimbolikával, a kényelem és luxus 19. századi típusaival, s mindezek eltérő kulturális mintái olyan szubkultúrák felé vezetnek bennünket, melyekből az is kitűnik, mi a veszteség, mi az örökség, mi az érték és a térhasználati dimenziók jelentősége maguk a halasiak és környékbeliek, a kistáji horizont számára. A monográfia a fogyasztás kultúrájának, a tárgyhasználatról a tárgykultúra termelési hátteréig, az anyagi kultúrában megőrzött hagyományokig, az életmód teljességébe és az értékrendek árnyaltságába vezető kérdésekig, mintakészletekig és mintaszolgáltató társadalmi csoportok direkt leírásáig is eljut, megnevezvén a helyi társadalom átalakulási trendjeinek mozgatórugóit, mögötteseit, értékrendi és materiális alapjait, presztízstényezőit és mintakövetési struktúráját mint olyan kölcsönhatások árnyalt rendszerét, melyet a feltáró, oknyomozó, a lakásmódok és fogyasztási szubkultúrák viszonyát kortárs társadalomtörténeti következtetésekben volt képes feltárni. A Szerző mindezt a francia és európai kultúrakutatási irányzattal „keretezi”, amely az európai folklórkutatás belső kiteljesedésének perspektíváját, sőt részben alternatíváját is mutatja a közelmúlt évtizedek kutatási inventáriumában, a nyomkereső és az értelmező historizálás meggyőző eszköztárával. Hasonlóképpen, mint Glässer Norbert, művében Granasztói is látványosan bizonyítja a hazai történettudományi fókuszú társadalomnéprajz (avagy etnikai-kulturális szemléletű mentalitáselemzés) új irányzatainak releváns mivoltát, kreatív lehetőségeit és részben perspektíváit, melyek többé-kevésbé egy korosztályi pillantás fontosságára, az értelmező-elemző tekintet antropológiai tónusaira irányítják a figyelmet, megőrizve a hagyománykérdések folyamatszerűségeinek megértési konvencióit, egyúttal rájuk látva, más tudományos keretbe helyezve hasonlóképpen érvényes kiterjedéseit átlátni próbálva.

Folyamat mint fordulópont, a hagyomány mint átalakulás

A meggyőző eszköztárak és oknyomozó értelmezések persze nincsenek soha egyedül, a tényfeltáró kíváncsiság és a folyamatok fordulópontjai sokszor az etnikusan megolvadt, de kulturálisan túlélő bizonytalanságokkal is kölcsönhatásban vannak. Merthogy léteznek bizonyosságok is – ha mások nem, legalább a bizonytalanságok bizonyossága...! – de ennél még meggyőzőbben él a hagyományos világok fordulópontjainak emlékezete és konvenciói. Nem könyvújdonság már Pócs Éva sorozatában sem a pár éve megjelent (de nem túl sok helyen reflektált) Folyamatok és

fordulópontok kötet, sem az átalakulási helyzetek vagy sorsfordulók áttekintő elemzése a néprajztudomány kortárs alkotóinak köreiben, hisz a néprajzi változáskutatás évtizedek óta evidens paradigmája a hazai és európai etnográfianak. Ünnepi viszont maga a válogatás: a 70 éves Andrásfalvy Bertalan tiszteletére megszólaló kollégák és hallgatók etnográfiai tanulmányaiból állt össze az a kötet, mely a *Studia Ethnographica Hungarica* IV. részeként kínálja hazai és (messzi-közeli) külföldi terepmunkák összefoglaló kutatási témáit. A Pécsi Tudományegyetem Néprajz Tanszéke a tanszékalapító emeritus professzor üdvére szóló ajánlással (éppen tíz éve, s Andrásfalvy még ma is egészségben és alkotóerőben...!) úgy örvendeztet meg a korszakos hatású akademikust a vezetése alatt indult kutatások zárótanulmányaival, tapasztalati összegzésével, hogy a mikro-miliókban zajló adatfelvételek mellett nagy ívű összefoglalókkal teszi komplexé a szakma jeles vezetőjének tematikai és érdeklődési szférájába illő feltárásokat. Minthogy Andrásfalvy kutatóként, majd szaktudósként, később kulturális miniszterként, tudományművelésben is tradicionális értékrendet hordozó közszereplőként, művelődéspolitikusként volt jelen a köztudatban, így mindazon szakmatörténetileg is jelentős kutatások, melyek a pécsi műhelyből indultak, itt szinte követhetetlen sokrétűségű összképpel kerülnek a tanulmányokba.

Bevezetésül az ünneplő konferencián előadó Vargyas Gábor taglalja Andrásfalvy néprajzi bibliográfiáját és alapos részletességű életút-összegzését, a tudós-politikus-kutató vállalásainak módját, okát és tágabb horizontját, mégpedig köszöntő méltatását Arnold van Gennep átmeneti rítusainak ismertetésével és a „küszöbállapotok” részletrajzaival keretelve. A megbecsült kolléga, Kisbán Eszter mintegy az átalakuló, de gazdagodása közben is mindegyre hagyományként tovább élő ízléshagyományok egyikét, a táplálkozáskultúrában széles területen elterjedt savanyú ízesítés néprajzának regionális rajzolatát mutatja be..., szinte meghökkentve olvasóját azzal, miképpen és miért oly eltérőek a történeti formák az ízesítésben a lengyel, galíciai, bukovinai és moldvai, dél-romániai és magyarországi konyhákban, milyen alapanyagok mikénti felhasználása és szakácskönyvei kínálták a paraszti kultúrában a „savanyú ízlésirány” kontinuitását az újkorban és a modern korban. A köznépi táplálkozástörténet ecethasználati, erjesztési, tejes és káposztás variációi noha kevésbé a modern fordulópontokhoz köthetők, Bán Eszter „vázlatában” az átalakuló hagyomány a változékonyság példatárával és térbeli megjelenítésével épp azt bizonyítja, miként marad kontinuitás maga a változás is, ha étrendről, termő gabonából és gyűjtögetett gyümölcsökből készülő táplálékok, böjti és ünnepi változatokban, leveses vagy húskísérő, szegényeknek vagy gazdagéknak való, keleti vagy északi térségek hagyományaiból „átjött” változatosságban mutatkoznak. Takács Lilla a Somogy megyei Horvátkút település- és szőlőhegy-történetét dolgozza föl, benépesedés és birtokviszonyok, gondolkodás- és életmód-minták terén a 16. századi átalakulását követő, a 20. századra szórványosodás jeleit mutató hegyközségi társadalomtörténetét taglalja. Sági Edit ugyancsak a modernizáció hatására átalakuló eszköztár és a jószágértartás kulturális dimenzióit járja be, de nem szűken magyar, hanem finnországi lapp rénszarvastartók körében. Az arktikus ökológiai viszonyok relatív tartóssága mellett a természeti környezet megbecsülésére és a technikai civilizáció hatásaira figyel,

a határokon túlnyúló réntenyésztés mellett a létfenntartás új eszközeire is kitérve: a kulturális mag állandósága mellett a motoros szánok korszaka is beköszönt, a kisebbségi és etnikai eltérések mellett a kulturális diverzitást átható életszínvonal-változások képviselik a folyamatok fordulópontját. A nagy népektől körülvett, etnikai és etnokulturális sajátosságait féltve őrző, de adaptációban is helyt álló számi népesség „összeomlást és beolvadást elkerülve megmaradó” azonosságtudata ékes bizonysga a változó feltételek közötti értékőrzésnek. E kulturális viselkedésmódok talán még kontrasztosabbak a Nagy Zoltán által kutatott szibériai hantik körében, ahol a nyelv és sokszor a létfeltételek lassú megszűnését az adaptáció technológiai tüneményei segítik, mint például a televízió a vadász életmódot városi életszférával kiegészítő családfő életmód-példáival illusztrál. A tajgán megélt valóság-tapasztalat és a televíziós élmény regényes, szinte szakrális átélése a kettősség átmenetiségében mutatkozik meg, a tévé mint „házi szellem” is funkciót kap, a televíziós világkép a hiedelem-változásokra is kihat, erdei-falusi és „külföldi”-orosz oppozíciós modellekbe enged betekintést, két (vagy több) rész-kultúra identitás-formáló hatáseggyüttesére, szimbolikus küzdelmére nyújt rátekintési lehetőséget. Filep Antal a kisalföldi Tóközben végez változásvizsgálatot, jogszokások és közösségi büntetésformák jellegzetes modelljeinek ismeretében ered egy ötvenes évek végi esemény sor nyomába, tiltott határátlépés vádjának és büntetésének fogadtatását részletezi a falusi osztályharc egyes állomásainak követésével. Vargyas Gábor nagydoktori disszertációjának témájából, a vietnami brú népcsoport vallási rendszerében zajló változásokról, hagyománycentrikus és újítás-fókuszált antropológiai vizsgálódás tapasztalatairól kerekít izgalmas összképet, a hegyi törzs környezetéhez és szakrális tradícióihoz kapcsolódó mentalitásáról ad intenzív áttekintést. Az új aratási és cséplési módszerek elterjedése közepette megmaradó rizsistennő-kultusz és a „rituális technológiák” állapotrajza mellett egyén és közösség kihívó konfliktusát mutatja be az újítások és szakralitások dichotómiája keretében. Pócs Éva, ki amúgy e sorozat főszerkesztője is (már a nyolcadik kötetben is jóval túl vannak) a 16-18. századi boszorkányperekben megfogalmazódó időjárás-manipuláció, esővarázslás és idővarázslás mitikus körét taglalja: szárazság, jégeső, időrontás, falusi mágia, demonológia és papi varázslás kérdéseiről a boszorkányüldözés magyarországi tényanyagára hagyatkozva komponál illusztrált és roppant izgalmas tér-képet, „felhőhajtó” és „zivatarúzó” garabonciásokkal, „zivatarsárkányokkal”, idővarázsló táltosokkal, jégcsőszökkel, ördögszövevényekkel és tündérvárázslókkal. Ugyancsak „ördögi kapcsolatokkal” összefüggésben, a magyarországi Faust-mondakör térbeliségét és időiségét részletező tanulmánnyal szerepel Frazon Zsófia, aki a szájhagyomány és az írott források eltéréseit, sátáni kísértések és Luther Asztali beszélgetéseiben megjelenő szövetségkötés látomásos végkifejletét (megannyi korabeli párhuzammal) értelmezési keretbe fogva, a protestáns ördögszövetség magyarországi néphitbe átkerült változatával kiegészítve. A hiedelemalakok néprajza és a garabonciás diák vagy tudós (helyenként tudós kocsis) mondai tartalmi és a prédikáció-irodalomban is jelen lévő ördögszövetségi elképzelések sajátos kapcsolatrendszerében a tágabb európai hagyományba illeszkedő magyar változatok kapnak élfényt és árnyalt bemutatást. Változás és átalakulás ekkénti kultúratörténeti rajzolata a „fausti” irodalom, a nyomtatványok, ponyvák, református kollégiumi képzet-átvételek olyan

sztereotípa-variánsok őrzői, melyekhez funkcionálisan hasonlót részletez a kötet következő tanulmánya is: Tóth G. Péter a nemzeti értékkép-formálás eredettörténetéhez nyúl vissza, a magyarokról kialakult „emberevő – törökverő” képzeteket taglalja végvári katonák „kannibalizmusára” utaló források nyomán. A történeti ábrázolás-irodalom (Bonfini, Drakula, Báthory Erzsébet, Dózsa-kivégzés metszetei) és a Kézai, Anonymus, Bonfini írásai vagy mintegy ezer év óta a legtöbb írott forrás szerint „vérben gázoló”, az ellenség szívét rituálisan kimetsző és fölزابáló „magyar kannibalizmus” változatai, horrorisztikus és vámpíros átmenetei egészen a 18. századig fennmaradtak mint az európai végvidékek rémségességét illusztráló képzetek, melyeknek kultúratörténeti alapjai és átmenetei adják az Európa peremén élők „vadállatiasságának” bizonyosságát, majd az újkori népcsoport-kapcsolatok révén a változás lassú bekövetkezéséhez, s ezek szolgáltak alapul e ritka folyamatábrához. Eposzok, az elit és a populáris kultúra hagyomány-képzetei kínáltak témát Mikos Éva dolgozatához is, kinek vállalása az irodalmi eposzokban megjelenő népies hatások, népszerű és hagyománykövető felfogások, átértelmezések forrásanyagát feltáró ismertetés volt. Az irodalomtudomány és a szövegfolklor-kutatások határán fogant tanulmány széles ívű populáris-kultúra-szemlét ad a Szerző, avagy a szájhagyomány és a népi írásbeliség határpontjain föllett változatokból talál hősköltészeti alapokra épített mentalitástörténetet: a Csodaszarvas „epikai perspektívája”, a történeti tárgyú ponyvairodalom nemzeti genesis-rajza, a fehér ló, az ősmagyar áldozatfelmutatás táltosai, végül a kalendáriumok és naptárak romantikus konstruktumainak visszahatása a szépliteratúra legkiválóbbjaira (Vörösmarty, Arany) és a történeti nemzetvallásokra (Czuczor, Dunamelléki, Ipolyi, ősi hitvilág-interpretációk) itt szövegvizsgálatok változatkutatásának keretében, a „nemzeti nagyelbeszélések” alakzataiban kerülnek terítékre, elsősorban is forráskritikai összefüggések között. Elbeszélés, a mesemondó és szövege forgatókönyv-szerű kommunikációs helyzete, hétköznapi „performance” az a kontextus, amelyben Nagy Ilona kiemeli a textus, maga az archívumokból kibányászott szöveg továbbadásának módjára vonatkozó információk jelentőségét. A gyűjtő tekintete, az elemzés lehetősége, a hiedelemmondák világértelmezése melletti narratív szituáció-elemzések jelentésteret kap itt kiemelt hangsúlyt, melyet még alátámaszt a lejegyzés számos körülménye, az előadó és a rögzítő szituatív viszonya is. Így a mese vagy történetmondás kiegészül(het) a narratívák lokális identitást, vagy a mesélő személyes világképét tükröző felfogásmóddal, gesztusokkal, megjelenítési körülményekkel. A bemutatkozás, a prózai narratívák, a versengő elbeszéléseket közreadók személyes világa, családi háttere, a mesemondások alkalmi és szokásrendje is befolyásolja sokszor, milyen tartalmak és hangsúlyok jelenhetnek meg, s hogyan változik meg maga a gyűjtés módja, technikája, személyközi kapcsolatrendje, tartalma, melyek ugyancsak változást és állandóságot tükröznek egyszerre. S mert a szövegek, mesék, értelmzések folklor-tartalmai is szituatívák, a kutatástörténet kénytelen-kelletlen számol is a változatokkal, hermeneutikai megközelítés lehetőségével, reflexiókkal, a gyűjtő befogadói, „megengedő” gondolkodásával... – mint ezt hat évnyi détári mesegyűjtő tapasztalatai alapján Ekler Andrea tapasztalta. A hermeneutikai pozíció „egyáltalán nem az uralkodás tudománya, tehát nem elsajátítás, birtokbavétel”, hanem „alárendeli magát a szöveg uralmi igényeinek”, „az értelem

érvényesülését szolgálja azáltal, hogy kifejezetten és tudatosan áthidalja azt az időbeli távolságot, amely az interpretálót elválasztja a szövegtől, s legyőzi az értelem elidegenedését, mely a szöveget éri” – idézi Gadamer filozófiai vázlatát az Igazság és módszer kötetből. A kutatás közbeni viszony adatközlő és kutató között „a szövegegységekben, nyelvi megnyilatkozásokban manifesztálódik”, a kutató kérdésére az adatközlő válaszként értelmezett szöveggel nyilvánul meg, így szinte eleve utal az értelmezés funkciójára... Ennek rendjét, variánsait, a beszéd jelrendszeri sajátosságait taglalva strukturális, poétikai, szövegszűzsé és motívumrendszer alapján klasszifikálja a gyűjtött szövegeket, saját példatárral kiegészítve teoretikus megállapításait. Az így létrejövő határhelyzet a szöveg világát az egyedi, az emberi létre, természetre, világmindenségre vonatkozó tartalmak közötti válaszfal, de találkozási pont is, melyben maga a hagyományos szövegek modellálásának belső dimenziója is. Belső és formális, egyúttal a vallási-ideológiai tartalmakat hordozó kifejezőeszközök, s leginkább a tánc szerepe jeleníti meg a lelki világokban folyamatosan mutatkozó odaadást, melyről Farkas Judit írása szól, kiemelten a Krisna-tudatban élők körében folytatott kutatásai alapján. A három éves résztvevő megfigyelésre és interjúkra épülő pécsi közösségvizsgálat a tánc vallási létben betöltött szerepére, az emberi létezés természetének és misztikumának kifejeződésére, céltudatos és akaratlagos motorikus tevékenységre irányul, mely „kulturálisan meghatározott nonverbális testmozgások sorozatából áll...”, s megkülönböztethető ... benső és esztétikai értékkel rendelkezik” (332. oldal). A vallásban és a táncokban is létrehozott célok és funkciók nemcsak magyarázzák a vallást, hanem szerepeket is kreálnak, megújítanak és megerősítenek, istenimádat célját szolgálják és naponta többszöri változatban gyakorolva szolgálják Krisnát a tánc esztétikumának ajándéka révén. A táncszertartások illem-rendje, szabályozott mozdulatsora az anyagi világgal és annak kötöttségeivel szemben álló funkciója a szeretet és odaadás révén a lelki valóságot jeleníti meg a hívők és környezetük számára, mintegy Krisna valóságaként, a világban való működés elősegítéseképpen. Ugyanakkor a krisnások számára is visszatérő kérdés, az indiai vallás és a magyar életmód közötti találkozás élményének témaköre az, ami az eredeti indiai tánc lépések és gesztusjelentések rendjének magyarországi gyakorlatba illesztése kapcsán fölmerül: ha a tánc kulturálisan meghatározott, átvehető-e az eredeti változatok, jelentéstartalmaik mennyiben változnak, eszköztáruk milyen folyamatok tükrében fog megváltozni.

A kötet⁵ tanulmányaiban a változás rejtélyes állandósága, s az állandósuló átalakulás harmóniája jószerivel kimondatlanul is közös alap, üdvözlétképpen az Ünnepelet életműve és személye, törekvései és eredményei elismeréséül, s ugyanakkor a kultúrák találkozási pontjain, irányadó trendjein átívelő hatások együtteseként. A Beck-kötetben feltárt ambivalenciák mikrokörnyezetekben megjelenő változatossága mindazonáltal válasz is az élménytársadalmi aggályokra: ha változásokkal is, de átalakuló mivoltában is jelen van saját világunkban a rend, a rendszer, a rendetlenség kölcsönhatásainak, eszközeinek sokágú összefüggés-szerkezete is.

⁵ Pócs Éva szerk. Folyamatok és fordulópontok. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. L'Harmattan – PTE Néprajzi Tanszék, Budapest, 2003., 368 oldal.

Identitási relációk, nemzeti metszetek

A gonoszság „tükre” és a jelenvalóságok terhének súlyosbodása (szomorú sajnálkozással konstatálva) nem tisztán a messzi-múlt történelemhez kötődik, hanem jelen van minapjainkban is. Ha nem ténylegesen szemtől szembe, de a nemzetfelfogási tirádákban például minden tónusban, minden formában és üzenet-terhes tartalomban is. Egry Gábor kötete a nemzeti rém „sírból kikelt” identitáspolitikai dimenzióival indít az 1989 előtti időkből, s vezeti le a hagyomány-rekonstrukciós szemléletmódokat a nemzethatárok, mentális térképek, történeti víziók köréig, szinte napjaink utolsó perceiig. A könyv, amely a Napvilág Kiadó „20 év után” sorozatában jelent meg, Otthonosság és idegenség címmel⁶ szinte azonnal a határon túliak 2004-es kettős állampolgársági népszavazásával és az európai átmenet politikáival kezdi, hogy „a belpolitika folytatása más eszközökkel” mint hatalomtechnika kérdéseivel a múlt-múlt rendszerek restaurációjáig, Trianon vagy a nemzetesdi exportjáig vezesse végig a közérzetek és közpolitikai dilemmák, akaródzások, taktikák és kirekesztő bezárkózások kormányzati cseleit. A nemzet politikai közösségének víziójával, az egységtudat építésének fals technológiájával szembeni kritikai nézőpontja arra is rálátást enged, hogy a baloldali (történeti) szándékai és a jobboldali kirekesztéspolitikai stigmatizáló hatásai a szimbolikus kitaszítottaságon túl valójában a megosztás, a mentális közösség rombolása, mindennemű liberális és köztársasági eszmény elleni mozgósítása formájában oly mértékben rendszerbontóak, ahogyan épp az egységre hivatkozó állampolitikai tradíció sosem is lehetne, s oly fokig individualizáló mindez, hogy az épp ellenkezőleg, a jólét képzete felől teremti meg az egység hiány démonát, építi föl a kompromisszum-képtelen identitáspolitika semmiféle közösség-elvet nem tisztelő konstruktumát. A közösség mint befogadó, a közönség „mint kényelmes és biztonságot nyújtó” érzülettel az európai idegenséget is vállaló sötét horizontja a globalizáció mumusával épp úgy kell megküzdjön, mint a folytonosan változó és bizonytalanra vált viszonyítás-rendszerrel. Az uniós csatlakozás mint remény, majd az erre épülő szakpolitikai stratégiák, melyek az elkülönülés dinamikáját mindegyre meghatározták, ma már belső törésvonalat alkotnak, megosztó hatásuk a szomszédságok lekezelését, a rendszerváltás mint piacorientált stratégia távlatosabb céljainak és értékrendjének totális elvetését, a kirekesztő bekebelezés praktikáit hozzá, nemcsak államhoz méltatlan vezérelvként, hanem erőszakosságával párhuzamosan csökkenő racionalitásként is. A roma népesség mint „szignifikáns másik” elleni vehemencia állampolitikai rangra emelkedése, a szalon-antiszemitizmusok parlament-képes legitimálása, az uniós viszonyítási pontok és polgári állami perspektívák alpból elvetése, végül talán a határon túliak láthatatlan magyarságának átmázolása is olyasfajta társadalmi viselkedésminták értékrendszeri jóváhagyásává vált, melyben még a szolidaritás hiánya is csak lényegtelen felszíne, az önazonosság nem-találása már konstans eleme, a „centrista” és „középutas” dilemmák lesöprése pedig olyan vészes perspektívája lett a kormányzati működésnek, melyben a dichotómiák fundamentális

⁶ Egry Gábor: Otthonosság és idegenség. Identitáspolitika és nemzetfelfogás Magyarországon a rendszerváltás óta. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010., 189 oldal.

felállítása stratégiai céllá satnyult. A nemzetre mint (alig kétszáz éves, de megannyi verzióban intézményesült) tüneményre hivatkozás persze a polgári korszakokban a még nem is létező entitás élesztésének sztatégiája lehetett, mai eszménye és nacionalizmussá válása (politikai mozgósítás, mozgalom és készség arra, hogy a hivatkozott egység nevében irányadó kisebbség markolja meg az egyének legfontosabb identitás-érzetének befolyásolási monopóliumát) elfut odáig, hogy az „egyszerre egyetemes és partikuláris”, „egyedüli” lehetséges érdeket nevezze ki más nemzetek elleni saját politika alapjává (26-28. oldal).

A kötet az 1989 előtti magyar kormányok nemzeti identitás-építését is ismerteti, a határon túli magyarság létkérdéseit is érinti, a pantheon-építésben is „jobbra átot” végrehajtó fordulatot is súlyba veszi, az „itthon és otthon” megosztó dilemmáját is részletesen taglalja, a szimbolikus térbirtoklás intézményes és mozgalmi dimenziói közt ugyancsak eligazít (nem kis mértékben a jellegzetes erdélyi itthon/otthon identifikáció aspektusából kivetítve az egész problematikát), az aszimmetrikus kelet/nyugat képzet historikumát is fókuszba emelve. Valójában az önmagába zárt nemzet kétséges egysége, a történelem és a sorskérdések pragmatikus felhasználási rutinjai, a lözúngok retorikai és esszencialista nemzetfelfogás révén alkalmi identitáspolitikai célrendszerré választott sodrása a Szerző interpretációjában a „nemzethivatás” felé vezető úton megtett lépések eredménytelenségének, útvészési vagy eltévedési esélyei növekedésének drámáját vetíti előre. A „kizökkent történelem” ekként már nem a nemzet organikus épülésének, hanem a nemzetformálás félresikerülésének álideológiájává lesz. Egry ekkénti „metszete”, átnézeti képe erről a folyamat-ábráról olyan, melynek már bevezetőjében is a „megértés és türelem” kérése lehet alaptónusa, végkicsengése pedig az az otthonosság és idegenség együttes elfogadását sugallja, „túlfeszült lényeglátás” és „hamis realizmus” kölcsönös megértését szorgalmazva. Értékkonzervatív álláspontot, melyben a megértő lényeglátás a realizmussal, a reciklált reminiszcenciák a józan korképekkel találkozhat(na). Amíg még ennek esélye nem egyetemesen kizárt lesz...

A modernizáció tudás-, biztonság- és jövőgyarmatosító világkockázatai

Hétköznapok létmódjainak biztonsága, civilizatorikus eredmények presztízse talán régtől fogva nem volt egyéb, mint rejtett vagy „manipulált”, kézben tartott összecsapások, ütközések tompított állapota, a kiterjedő veszélyzónák elkerülhetetlensége vagy az időszakos-ciklikus konfliktushelyzetek által megszabott társas tér. Ulrich Beck ezekről formált nézetei⁷ az 1986-os „kockázattársadalom” teóriára évtized múltán következő „világkockázat-társadalom” (1999) paradoxonainak és rizikóelemzéseinek eszköztárával egészültek ki, még arra is kihatással, hogy a kockázatokat evidensen uraló-birtokló hatalom napjainkra már a felosztó-kirovó hatalom fegyvertárával lett gazdagabb, háritási és elszenvedési terekben fennhatóságot

⁷ Világkockázat-társadalom. Az elveszett biztonság nyomában. Belvedere Meridionale, Szeged, 2008., 234 oldal.

privilegizáló intézménnyé vált, mégpedig világméreteken is hatékonysággal. A nemzetközi politika és a globalizációs hömpölygés kiszolgáló intézményei részint világméretű kiterjedésekben is kezdtek gondolkodni (újra), részint a megelőzési vagy kompenzációs tényezőket latolgatva terjeszkedni kezdtek, mindezekről pedig a perspektívákat igazságossági és kockázati térképeken fölvezetve a kutatók megállapították, hogy a globális pénzügyi kockázatok nem önmagukban, hanem egy reflexív modernizációs igény teoretikus eredményeiként kezelhetőek talán, de csak azzal együtt, ha a réges-rég megválaszoltnak tekintett kérdéseket újrafogalmazzuk és a hagyomány kötelékeitől szabaduló sajátos világokat a lokális sebezhetőség, globális egyenlőtlenség és „metodológiai kozmopolitizmus” mentén kezdjük újragondolni. Beck a *Kozmopolita Európa* (2004) új modelljének, államiság és uralom új dialektikájának fényében a folyamatok fölöttébb esedékes újragondolását szorgalmazza, ráébresztvén olvasóját, hogy a modernitás válsága magából a modernitás győzelméből fakad, így a világméreteken is történetileg új minőségek (232. oldal), továbbá kalkulálhatatlan antagonizmusok és globális kockázatok kritikai elmélete által belátható szféráiban fogalmazhatók meg. Ez az önkonfrontáció és intézménykritikai attitűd („az intézményesült ellentmondások elmélete” révén föltámadt) politikai perspektívák szociológiai belátásaira kell fölfigyeljen, sőt antropológiai kísérletek (biopolitikai, génmanipulációs és kulturális explóziókra redukált) eredményekre is, melyek dialektikáinak átlátásában a (társadalom)tudomány egyre kevésbé illetékes, a „megakockázatok” tálalására már a média is alig alkalmas (233-234. old.), vagyis konkrét katasztrófák csődhelyzeteiért aligha tehető felelőssé. De a „felelősséget vállaló modernitás” új programja ma már nem megkerülhető, a kockázattermelés világhálója mindannyian be vagyunk kapcsol(ód)va, így a politikai közösség mint kommunikatív felelősség hordozója mostantól a Max Weber fölállította „instrumentális racionalitással” szemben a „sokk-, szenvedés- és együttérzési logikát” figyelembe vevő kockázati reflexivitásra kell épüljön (240. old.). A modernitás feltartóztathatatlan, önmaga sikerességének diadalmenetébe vetett hitén alapuló vaksága épp abból a konfliktusos definícióból fakad, mely „a jövőt mint a jelen gyarmatát” határozza meg, az állandó változást „haladásnak” tünteti fel, de nem tűr ellenhatalmat, s végső soron ebben áll legfőbb hatalma is: a modernség olyan szentségei, melyek a véletlenségektől szabadulni próbáló emberiség számára térbelileg eltérően oszlanak meg, ugyanakkor nemcsak szenvedés-pályákat nyitnak, hanem a haladás helyetti „progressziót” és „innovatív” mint olyan metafizikai végcélakat hajlamosak tételezni, amelyek valami „új üdvösség” zálogaként hatnak és csábítanak (255-257. old.).

Mindezekről mint folyamatokról tudni, kritikai rálátással felülvizsgálni, intézményesíteni, „antimodern ambivalenciákkal” körülvenni olyan értelmiségi feladat, melyet a fejlődés alapelveinek kontinuitása (elvileg határtalansága!) mellett az alapintézmények diszkontinuitásával kell összhangba hozni (258, 274-276), így a munka léte és értéke, a korosztályok viszonya és a munkátlanág termelés-függő, de szociabilitást is lefokozó jellege, továbbá az individualizáció pusztító voltának korlátozása és „időtlenségének” felülbírálata („az ego társadalma vagy a könyök társadalma”, értékek hanyatlásában feltűnő perspektívatlanság) olyan belátható

kényszerek immár, melyek „győzelmi következmények”, a maguk változást hozó rombolóerejével együtt, s kezelhetetlenségük ellenében elvárható antimodern dialektikát kell alkalmazni.

Beck kötete, mint oly sok másik is, valahol a veszély ellenhatalmaként a társadalmi mozgalmak esélyét latolgatja, az állam felelősségét és a „kikényszerített felvilágosodás” pragmatikus ideáit a tömegkommunikáció ártaival hozza összefüggésbe, a kockázattársadalmat „(latens) forradalmi társadalomnak” nevezi, „amelyben a normális és a kivételes állapot keresztezi egymást”, a lineáris történetfejlődési képnek befellegzett, helyette „haladás-pesszimizmus” és „nemtudás-tagadás” kora utáni „kritikai szemléletű társadalomelmélet valóságtudományi” megalapozására van szükség, arra is óvatosan vigyázva, hogy „a Weber, Adorno vagy Foucault számára rémisztő panorámakép – az irányított világ tökéletes ellenőrzési racionalitása – a jelenkor népeinek tetsző ígéret” (276-277. old.). Vállalni kell tehát az értékelés szabadságát az értékérvényesítés és értékconszenzus alapján, továbbá szembe kell nézni azzal is, hogy naivítás, ha nem tárjuk föl a modernitás, majd az antimodernitás apokaliptikus vízióit, ha az evilági paradicsomokból száműzetést mint inspirációt tekintjük csupán egy újrakezdéshez. Azaz: nem lehet nem számolni a világgkockázatokkal (terrorizmus, holocaust, ökológiai krízis, totalizálódó konfliktusok, háborúk, stb.), de „semleges” vagy „értékmentes” elméletek kiagyaltásával sem lehet messzebb jutni, mint egy fölismerések nélküli tagadás társadalomtudományi álválaszáig, a szembenálló oldalak közötti választás elkerülésének felelőtlenségéig (277-279. old.), ez „ elvesztett biztonság” helyébe nyomuló megtalált bizonytalanság legitimálásáig.

Ezt a ráismerést, a konstruktív biztonságfogalmat és jövőépítő optimizmust megkövetelő második modernitást, az önszerkentő városi munkatársadalom örökségét és reményteliségét Beck szerint mérlegelhetjük nem pusztán a túlfejlett nyugati várospéldák mentén, hanem a politika és a gazdaság új nyelvét megtanulni kénytelen saját világunkban is, ahol az egyének maguk-szabta életmód-modellek alapján formált, sajátos jövőképben kiteljesedni próbáló civil társadalomra áhítózó jövőképét már megnevezhetőnek reméli a kortárs teoretikus. A munka szép új világa révén⁸ a fejlett nyugat lassú, de biztos „brazilizálódását” és ez első modernizációból a másodikba megtett utat mutatja be különböző scenáriókba tagolva, de elsősorban is arra fókuszálva, hogyan lesz a munka társadalmából kockázat-társadalom, a polgári munka Európájából a poszt-nacionális polgári társadalom, a nem-folyamatos munkavégzés világából a globális apartheid, ökológiai és digitális alárendeltség, visszavonható szolidaritás és bizonytalan politikum szerte a földrészen, de különösen a városi világokban. Beck a belső terek szolidaritásának hiányát, a kereső munkától és a klímapolitikától nem függő városlakó identitás elbizonytalanodását a globális kockázatregulációhoz kapcsolja, az intézményesült konfliktusok logikáját követi, a városlakó polgárok világpolgárokká válásának tizenkét tézisével kifejezhető individuális elköteleződés vízióját foglalja össze, benne a brazil, amerikai, holland és dán példákkal, a kereső foglalkozástól vehető búcsú összsképpel. Már nem erősítheti

⁸ Ulrich Beck: A munka szép új világa. Belvedere Meridionale, Szeged, 2009., 200 oldal.

meg, Hannah Arendt nyomán, hogy válaszaink lehetnek a politika válságára, a városi „kipuffogógáz-megszállottak” helyzetére, a demokrácia válságára, az értékek válságára, a közösség válságára, a válság válságára..., hanem hangsúlyoznia kell, hogy a városokba költözés, az agrárium súlyának csökkenése, a demokratikus önszerveződés tradíciója, a munkás- és polgárjogi mozgalmak idejétmúlt programjai ismételten fölvetik annak kérdését: újrakezdeni kell most már, s csakis ennek képessége teszi élhetővé, meggyőzővé a reményteli jövőt, legyen az uniós munkaerő-politika, államnélküli civil szervezetek territoriális jelenléte, vagy diaszpórába kényszerülő migráns és hajléktalan milliók kihívó állapota, akiknek már nincs hova (és honnan vett mintákkal?) integrálódniuk, a „munkavállalói társadalomba és a dolgozó polgármodelljébe már nem tudnak, s a „kínálati struktúrákba”, melyeket a jelen fölajánl, már nem is akarnak. Ebből kivezető utak közül is a nagy nemzetállami finanszírozású szervezetek mellé a mind gyakoribb polgári önkéntes-munkavégzést szorgalmazza, mely nemzetek alatti, államtól független, s ha nem is rangos kereső, de az összközösséget fenntartó kapacitásokkal kecsegtethet, szemben az „autoritásokkal”, centralizációval, a nagyság bővületével és a kiszorítás politikájával, az önkifejezés szabadságát intézményekkel elnyomó állami túlhatalommal. S ha már a hely közössége (a szomszédság), a származás közössége (a család) és a nemzeti közösség (hovátartozás, a polgárok államilag szervezett szolidaritása) mind a múlté, a tér már nem elhatárolt, városfalakkal vagy védművekkel tagolt, az adott helyre pedig nem stabil lakosi funkciójában kötődik a többség, hanem mozgáshoz és információhoz jutva önmaga szabadítja föl cselekvő politikai tereit és alkalmazkodási energiáit, akkor ennek kell az újrakezdés reményének maradnia, távolságoktól függetlenedésre és kötöttségektől mentes életvilágokra épülnie, melyben az új munkavilág mind többek világa lehet, amennyiben az önkéntesség mint politikai érték és közösségi érdek képes ezt megszervezni. A transznacionális közösségiség így lesz (vagy csak lehet) a jövőendő kerete és eszköze, a tudatos építkezés interaktív modellje is.

Isteni hősök, mindennapi sztárok

A tudatos építkezések és spontán folyamatok önkéntes szférájába kalauzol Povedák István könyve is,⁹ sztárkultuszok és hősalakítási szertartások kiadós rajzolataival. Történeti hősökkel (Kossuth, Széchenyi, Nagy Imre) kezdi a folklór posztmodern alakváltozataiban megmaradt névsort, majd a sztárok tipológiájával folytatva bevon táncdalénekeseket (Zámbó Jimmy, Rúzsa Magdi) és sportolókat (Puskás Öcsi és Simon Tibor), hogy végül Orbán Viktor folklorizálódási szertartásaiba, a hősmotívumok újabb megjelenési formáiba és a sztár csinálás főbb dimenziói közé vezessen bennünket. A jelenkori kultuszformálódásban néprajzkutatóként, de a társtudományok (kultúrakutatás, médiaelemzés, vizuális képnyelvi elemzés, kultusz kutatás és emlékezetkutatás, identitáselemzés, viselkedéstudományi és világkép-

⁹ Álhősök, hamis istenek? Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban. Gerhardus Kiadó – Szegedi Vallási Néprajz Könyvtár, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. Szeged, 2011., 254 oldal.

elemzési narratívák) bevonásával a sztárolás és a kultuszépítés legfőbb jegyeit vonultatja föl végül, hogy munkája eredményeként az univerzális mintakeresés alapsémáját (Joseph Campbell elméletére épített változatát) vezesse le. Ebben az elkülönítés, beavatás és visszatérés (van Gennep és Victor Turner óta ismeretes) fázislépések mellé a leíró vallástudomány további (Ninian Smart művére épülő) fenomenológiai dimenzióit is bevegye zárófejezetébe. Kötetének kifutása az etikai és jogi szférákon túli vallási együttélismódok alaputasításait is fölfedi, szakrális cselekvési tereket ír le, tárgyi szimbólumrendszert tekint át a materiális és művészeti dimenziók megvilágításával kiegészítve.

Sztárolás és vallási rendszerépítés párhuzamai, összekapcsolódásai terén Povedák roppant lényeges belső strukturálódás, hangsúlyképződés, a (Bausinger nyomán alapkérdésként megfogalmazott) jelenre irányuló néprajzkutatásban alkalmazott komplex megközelítés (teoretikus, infokommunikációs, másodelemzéses, kérdőíves, szakrális folklórkutatási és celebritásmutatók vizsgálata) mellett olyan ismertségi komponensek értékelését is átláthatóvá teszi, amilyenek a kultuszépítő gyakorlatok során a hírlapok, fotóanyagok, kitűzők, plakátok, divatlapok, elektronikus közlések, tiszteletkifejező vagy hódolati megnyilvánulások, magasztalási és sztárformálási eljárások, sikerképességi mutatók kultúrakutatási hozadékai, tömegkulturális manipulációk fogyasztói indexei. A „posztmodern kor banditáit” (pl. a ’miskolci Bonnie and Clyde’, a ’Whiskys rabló’) és az írástudással, tömegközlési folyamatokkal összefüggő sztárolási eljárásokkal megformált, mintegy fölemelt vagy piedesztálra állított kortársak előképében (Csaba királyfitól, Botondon át Toldiig, Hunyadiig, Petőfiig) a halhatatlan és visszatérő hőstípus mintázatait (hero patterns) kiegészíti a történészek körüljárta személyiség-életrajzokkal, ritualizációs mintázatokkal, filozofikus vagy metaetikus légkörrel, mitológiai narratívákkal (pl. Elvis Presley esetében), misztikus élmények és tragikus prezentációk példáival, rajongói érzületekkel, értékkiemelésekkel, emlékéllítási szertartásokkal, stb. Valamiképp izgalmasan „kortársnéprajzos” a végkicsengés az egyes szakrális miliőkre hasonlító térkiterjesztés, kvázi-vallásossági játszmák, „brikolázs”-jellegű kultuszépítés üzeneteinek körüljárásával, kellékeik lajstromával, rajongói közösségek esetében pszeudo-folklorikusan érvényesülő „posztmodern kori tudat- és viselkedésformaként” meghatározható formakészlettel. Persze, a sztárkultuszok előzményeképpen azonosítható hőskultuszok, „a történeti hős mint archetípus” vagy „mint a megrendült kulturális kánon helyreállítója” szinte hagyomány-építkezésű folklorikus mederben készíti elő a személyi kultuszok talaját, melyre részint a posztmodern hivatkozási alapot nyelő történeti büszkeségek (Kossuth, Széchenyi, Nagy Imre) is akár alapot nyújthatnak, ha a pszichológiai és narratív történeti hivatkozások támaszkodni próbálnak. A kötet (Bevezetésen túli) fejezetei a sztárokról és hősmotívumokról, jeles énekesek, sportolók és politikai sztárok favorizálásáról formált fejezetei egyenesen Orbán Viktorig ívelnek, a hősmotívumok alapsémái és „a sztárkultusz hét dimenziója” révén pedig részletező ismertetései korszakosan fontossá teszik ezt a művet. Lényegében a magyar hős- és celeb-gyártás mechanizmusainak megnevezése a tradícióra építő gondolkodásban és kultuszformálásban, kiemelve az írott kultúra mellett szinte egyenrangúvá nemesedő „élő kultusz”-alakok jelentőségét, ekörül a

folklorisztikai hőselmélet feltárási feladatait, a kultuszok időbeli mélységeinek és a nemzeti identitáshoz kapcsolódó (ma már ismét leginkább állami celebrációra épülő) kultikuságát elemző szempontokat, szinte a posztmodern kutató pillantása, a megfigyelői távolság fenntartása melletti résztvevő jelenlét értelmezői aspektusa megannyi dimenzióját. E rituális és gyakorlati, szakrális és ciklikusságot mutató cselekvéseket rendszerbe állító szerzői vállalás fényesen és magasan kiemelkedő eredményei lényegében újdonságait mutatják föl a történeti és kulturális és folklorisztikai és kommunikációs univerzum köztünk jelenlévő változatának. Egy sor kortárs társadalomtudomány, társtudományok és alkalmazott kutatások egyképpen fogják meghálálni Povedák István és hallgatóinak érdeklődési fókuszába került alapozó problematizálást, mely a társas tudások térbeliségében és a kollektív emlékezet idejében megjelenített vallási jellegű intézményesülésre hívja föl a figyelmet, mintegy bizonyítva, hogy olykor még (kiemelt, etablirozott) intézmény sem kell ahhoz, hogy intézményesüljön, ami a társadalmi közfigyelem „varázstalanításának” ellenszereként a visszavarázslás bűvöletét oldhatja meg.

Térbeli gyakorlatok, emlékezeti öbölben

A társadalom és a nemzeti vagy kulturális azonosságtudat történeti víziói közé nemcsak a filmkockák és a kommunikatív elbeszélésmódok tartoznak, hanem az emlékformán fölidézhető miliók körében fogant konstrukciók is. Ezekről, s a társadalmi emlékezet mint nemzeti térkép-felület alapkérdéseiről formált remekbe szabott monográfiát Zombory Máté is, aki a kortárs kultúrakutatás egyik leginspirálóbb körképét nyújtotta ezzel. Az emlékezés térképei. Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után címmel¹⁰ olyasfajta vállalást tesz, melyben a térbeliség, nemzet, lokalizáció és európaiság részint valami képzeleti laboratórium termékeiként, „az én múzeumaként”, a nemzeti összetartozást és állam nélküli nacionalizmust a „természetivé tétel”, az „otthonhoz visszatérés”, az „ellenmodernizációs stratégiák” perspektívái között szemléli. Míg Egry Gábor kötete a nemzetelbeszélés monológja, rendre konkrét viták és forráskritika vagy ütköztetett hivatkozási kontrasztok nélkül, addig Zombory narratívája a posztmodern ébredés, komplex kultúratudományi és interaktív megismeréseméleti diskurzus impozáns opusza. Nem vélek jogosnak világképi vagy nemzedéki kontrasztba egyszerűsített összehasonlítást, de Zombory egész ráindulása, a kultúrakutatás és diszkurzivitás nyelvének magabiztos használata, a kortárs problematikák tengerében magabiztosan eligazodó értelmezési kísérlet mintapéldánya, az „alternatív nemzeti otthonok” térdinamikai alapvetését kínáló traktátus. A hat nagyobb fejezet (három elméleti és három empirikus tanulmány) körvonalai között megkomponált nemzet-emlékezeti térkép ugyan nem vállal direkt kapcsolatot a történeti antropológia vagy a politológiai-etnológiai nemzet-diskurzussal, de úgy vélem, a nemzetkutatásban az emlékezetpolitikai fő hangsúlyt kiemelve roppant fontos distinkciót kezdeményez: „...nem a nemzet jelentése miatt, az odatartozás

¹⁰L'Harmattan, Budapest, 2011., 307 oldal.

kritériumának monopóliumáért folytatott nemzetállamon belüli küzdelmek foglalkoztatnak, hanem azok a párt- és „oldal”-független kulturális koncepciók, amelyek a magyar nemzetállamot tekintve egységesnek mutatkoznak. Ez az egység persze nem valamiféle belső magyar állandó, hanem a nemzetállami hatalmi-intézményi rendszerből következő, történetileg meghatározott és kormányzatilag kikényszerített működés” (8. oldal). Ehhez figyelembe veszi nemcsak a nacionalizmus globális kontextusát, az időbeliséggel összefüggő szerveződésmódokat, a helyek és terek virtuális hazát és otthonosság-élményt kínáló funkcionalitását, a tér és ember viszonyának lokalitás-tudatban megjelenített verzióit, no meg az 1989 utáni ünnepek, nemzetépítő elbeszélések, egyéni identitásválasztási stratégiák mögötteseinek, nemzeti térkeresés és határolás identitás-korlátozó vagy építő narratíváit, lekezelő és fölemelő gesztusainak empirikus hatásait is. Letisztult nyelvezete, mégis asszociatív és inspiratív üzenetei (talántán túlegyszerűsített minősítéssel) az utóbbi évek egyik legkreatívabb szakirodalmi forrásanyagává teszik kötetét. Ha történész, politológus, kisebbségsszociológus, kommunikáció-kutató, politikai antropológus vagy szociálpszichológus lennék, kötelező irodalomnak tekinteném mindezen pályák felsőfokú szakképzésében, itthon legalább annyira, mint a külhoni formálnemzeti és határátlépési miliókben. Egzakt ismertetése itt most nemcsak az Olvasó tisztes türelmét már réges-rég meghaladó terjedeleme miatt, hanem a szinte oldalanként is sokfelé elágazó gondolatgazdagság miatt sem lehetséges számomra. Annyi azonban mentségemül szólhat, hogy ha a kötet s a szerző erényeinek jelzésével épp csak hozzájárulhatok a megismerés és befogadás élményéhez, már többet értem el, mintha dadogva idézgetnék félmondatokat a sűrű olvasatokat és árnyalt deskripciót oldalanként kínáló könyvből. Van az úgy, hogy az ember belát egy önmaga által talán vágyott, megkezdett, de be nem teljesített gondolatkísérletet, szemléletmódot, s ráébred, hogy épp ez az, amit követni, létrehozni érdemes lett volna, s amit épp másnak sikerült. Sem nemzettudatot, sem önismeretet, sem tudományt művelni és fölfedezni nem érdemes enélkül, talán épp azért, mert immár ez is az emlékezés (valamelyik) térképéhez tartozik...

Értelmezési terek formálta történeti dimenziókban, sajátos metszetekben összeálló körképeket vettem itt sorra. Izgalmas lego-világ ez, mozgatható elemekből, történeti tájakat komponálva és tájtörténeti lenyomatokban megidézve. Mentalitások, hitek, idők és politikák, kultuszok és zsarnokságok, átalakulások és átformálások köreiből kerekítve, elágaztatva és átkötve, majd a tudományos konstruktumok kölcsönhatásainak körébe visszavezetve. Időlegesen szóló az összkép, a jelenkori felfogás-tájkép aktualizáló üzeneteivel gazdag. Átlátásokra bukkantam, kultúrák találkozási pontjain elmerengve, metszeteket kivetítve – és mindenképp időlegesen. Ha a történetfelfogás, az időpolitika, a belátások interdiszciplináris merészsége képes a korszakosságra, a gondolkodás válságkockázataira és a hírhedtségek távlatos rajzára, akkor ez utóbbi feltáró szorgalomnak is késznek kell lennie az időtálló belátásokra, értelmezési metszetek és kölcsönhatások elfogadására. Amíg még ez egyáltalán lehetséges.